

بررسی و تحلیل ساختار و محتوای اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی (مقاله پژوهشی)

دکتر سجاد نجفی بهزادی*

زیبا علیخانی**

معصومه مه‌ری***

چکیده

توجه به ساختار و محتوای کتاب‌های درسی بر اساس ویژگی‌های روان‌شناختی و رشد کودک از اهمیت زیادی برخوردار است. اشعار مربوط به حوزه کودک باید متناسب با ویژگی‌های روان‌شناختی آن‌ها باشد و محتوای شعر نیز با ساحت اندیشه و فضای فکری کودک هماهنگ باشد. هدف این پژوهش بررسی ساختار و محتوای اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی است. بررسی محتوای اشعار، قالب، وزن، جنسیت و دوره شاعر (کلاسیک یا معاصر) از مهم‌ترین مولفه‌های این پژوهش است. روش تحقیق به صورت توصیف و تحلیل متون درسی و روش گردآوری اطلاعات، اسنادی و کتابخانه‌ای است. نتایج پژوهش نشان داد که در انتخاب اشعار، قالب، وزن و جنسیت شاعران متناسب با دوره‌های شش‌گانه دبستان و ویژگی‌های رشد کودک دقت و توجه چندانی نشده است. موضوعات اغلب در دوره‌های دبستان تکرار شده‌اند. قالب چهارپاره بیشترین کاربرد را در اشعار مورد نظر داشته است. هر چه به سال‌های آخر دبستان نزدیک می‌شویم، از قالب‌های تازه و نو‌نمایی کمتر استفاده می‌شود. با

---

* استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

(نویسنده مسئول) najafi@sku.ac.ir

** کارشناسی ارشد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

spring918@yahoo.com

*** دانشجوی کارشناسی ارشد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، شهر

کرد، ایران. mehrimasoomeh58@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۲۱

توجه به رشد ذهنی کودک و افزایش دایره واژگانی او در دوره آخر دبستان (پنجم و ششم) می‌توان از قالب‌های نیمایی و ترانه بیشتر استفاده کرد. بیشترین استفاده از شاعران معاصر در دوره اول ابتدایی یعنی پایه اول تا سوم است و هر چه به پایان دوره نزدیک می‌شویم از تعداد شاعران معاصر کاسته می‌شود. کودکان سال‌های آخر دبستان توانایی خوانش و درک مطالب و محتوای متون کهن را دارند.

کلیدواژه‌ها: موضوع، قالب، وزن، کتاب‌های دوره دبستان.

۱. مقدمه و بیان مسأله

شعر، یکی از انواع مهم ادبیات کودک است. کودکان از شعر به دلیل آهنگین بودنش لذت زیادی می‌برند. این ژانر نقش مهمی در پرورش قوه تخیل کودک دارد و جنبه‌ها و ویژگی‌های خاص خود را دارا می‌باشد. شعر دریافت‌های تازه‌ای از جهان برای مخاطب کودک به همراه دارد. کودکان می‌توانند در احساسات و تجربه‌های شاعران از جهان پیرامون سهیم باشند. دونانورتون نویسنده کتاب «شناخت ادبیات کودکان» درباره شعر کودک می‌گوید: «کودکان می‌توانند از رهگذر شعر، نیروی واژه‌ها را کشف کنند، همان نیرویی که شاعر توانایی آزاد کردن آن را دارد. برانگیختن عشق به شعر در کودکان با ایجاد توان لذت بردن از زندگی همگون است، بهره مند کردن کودک از عشق به شعر، روان کردن چشمه‌های درونی از شادابی و تازگی در وجود اوست. درک شعر برای فرد به گونه‌ای حس ششم را به ارمان می‌آورد که در زندگی، از او انسانی چالاک می‌سازد.» (نورتون، ۱۳۸۲: ۳۶۶) در حقیقت شعر در القای عاطفه و احساس برای پرورش روح و روان کودک نقش مهمی دارد و او را از صورت نامحسوس به سطح و حالت محسوس در می‌آورد. شفیع کدکنی درباره اهمیت احساس و عاطفه در شعر می‌گوید: «عاطفه یا احساس، زمینه درونی و معنوی شعر است به اعتبار کیفیت برخورد شاعر با دنیای خارج و حوادث پیرامونش.» (شفیع کدکنی، ۱۳۸۰: ۸۸) شعر کودک از آنجا که در بردارنده نماد و عنصرهای زندگی و تصویرکننده زیبایی‌های جهان پیرامون اوست، در تربیت و پرورش حس زیباشناسی او نیز موثر است. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های شعر کودک، ایجاد لذت و سرگرمی و حس نشاط در اوست. در واقع، «بهترین کیفیت در کتاب کودکان، لذت‌بخش بودن آن است و به همین دلیل، تمام کسانی که به نحوی با کتاب‌های کودکان سر و کار دارند، باید متوجه باشند که کتاب باید قبل از آموزنده بودن یا در صورت آموزنده بودن، سرگرم‌کننده باشد» (ماتسویی، ۱۳۶۳: ۱۸۶).

شعر در تکوین شخصیت کودکان نقش بسزایی دارد و آنها را با حقایق و مفاهیم مختلف آشنا ساخته و به دانش وسیع و معلومات مختلف مجهز می‌سازد و این علاقه به شعر، در کودکان ملکه ابداع را می‌آفریند و با آشنا کردن کودک با الفاظ، واژه‌ها و ترکیب‌های گوناگون و جدید در اثنای این فرآیند گنجینه لغوی و احساسات آنان را رشد داده و بر رشد ذوق ادبی ایشان اثر گذاشته و بر رشد عقلی کودک و همراه‌سازی او با فرهنگ جامعه و مطابقت دادناو با ارزش‌های جامعه کمک شایانی می‌نماید. (حاجی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۷۲) اشعار مربوط به حوزه کودک باید متناسب با ویژگی‌های روان‌شناختی آنها و محتوای شعر نیز با ساحت اندیشه و فضای فکری کودک هماهنگ باشد. کودکان سنین الف و ب و ج (سال‌های اول تا ششم دبستان) در مدارس بیشتر وقت خود را صرف مسایل آموزشی و تربیتی می‌کنند. انتخاب و گزینش شعرهایی با قالب، وزن و محتوای مناسب می‌تواند علاوه بر ایجاد نشاط و شادی، مطالب مفید و آموزنده‌ای را به کودک منتقل کند. با توجه به اهمیت و میزان اثر گذاری متون ادبی به ویژه شعر بر رشد و پویایی و تثبیت شخصیت فردی و اجتماعی کودک، گزینش و گردآوری مناسب برای این گروه سنی در عین اهمیت، دشوار و مستلزم رعایت نکات بسیار مهمی است. (جوکار و ساکی، ۱۳۹۲: ۲۲) نویسندگان و مسئولان برنامه ریزی کتب درسی باید ویژگی روان‌شناسی اجتماعی جامعه مخاطب و شناخت نیازهای فرهنگی، تاریخی، هنری و ادبی مخاطب را در نظر بگیرند. در میان کتاب‌های دوره ابتدایی، کتاب فارسی یا همان «بخوانیم و بنویسیم» از نظر افزایش میزان تفکر، خلاقیت و همچنین سرگرمی و لذت کودک، اهمیت زیادی دارد. انتخاب شعر از نظر موضوع و پیام، قالب، وزن و موسیقی شعر در کتاب فارسی دوره ابتدایی یک ضرورت مهم است. کتاب‌های درسی یکی از مهمترین، پرمخاطب‌ترین رسانه‌های فرهنگی موجود در هدایت فرهنگی یک جامعه هستند، به طوری که می‌توان از طریق این رسانه‌های آموزشی، فرهنگ را در وجود کودکان و نهادینه کرد. با توجه به اهمیت ویژه این کتاب‌ها، باید آنها را با روش‌ها و رویکردهای مختلف، نقد و بررسی کرد تا ارزش آنها از نظر محتوا و ساختار و تناسب آن با ویژگی‌های کودک مشخص شود. برونر درباره اهمیت محتوای درسی می‌گوید: «مطالب و محتوای درسی باید در قالبی مطرح شود که با جهان بینی کودک همخوانی داشته باشد و مهارت‌های او را شکوفا سازد. وی معتقد است که رشد شناختی کودک به صورت خود به خود و بدون دخالت فرهنگ حاصل نمی‌شود» (برونر، ۱۹۸۳، به نقل از محمدی، ۱۳۹۵) تحلیل و بررسی محتوای کتاب‌های درسی به دست اندرکاران و مولفان کتاب‌های درسی کمک می‌کند تا هنگام تهیه

و تدوین یا گزینش محتوا تصمیمات بهتری اتخاذ نمایند. (قاسمی، مجیدی‌پرست، ۱۳۹۳: ۷۶) بنابر آنچه گفته شد، هدف پژوهش حاضر، نقد و بررسی ساختار و محتوای اشعار کتاب‌های فارسی دوره دبستانو پاسخ به این پرسش است که آیا اشعار از نظر قالب، وزن، دوره (کلاسیک یا معاصر بودن) و جنسیت شاعر متناسب با دوره و مقطع سنی کودکان هستند یا نه؟ تعداد اشعار شاعران زن و مرد چگونه است؟ از کدام دوره شعر فارسی برای کودکان اشعار انتخاب و گزینش شده است؟

- پیشینه پژوهش

درباره بررسی و تحلیل ساختار و محتوای اشعار کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی پژوهش مستقلی با رویکرد مورد نظر صورت نگرفته است؛ اما درباره تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پژوهش‌های مختلفی انجام شده که به برخی از مهم‌ترین پژوهش‌ها اشاره می‌شود.

۱. بشیر و همکاران (بی تا) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل محتوای کتب درسی مدارس ایران از نظر میزان توجه به ارزش‌های اخلاقی» به شاخص‌های اخلاقی و ارزشی در کتاب‌های درسی پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان داد که در میان کتب ابتدایی ۲۵۳ مورد اشاره به مقوله‌های مختلف ارزش‌های اخلاقی شناسایی شدند که پایه پنجم ابتدایی بیشترین سهم را در این مفاهیم داشت. همچنین روند رو به رشدی در میزان فراوانی متغیرها مورد بررسی با توجه با افزایش مقطع تحصیلی مشاهده شد.

۲. نیک نفس و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله «نقش تحلیل محتوا در فرآیند آموزش و طراحی کتاب‌های درسی» به اصول و نظریه‌هایی که در زمینه طراحی کتاب‌های درسی از لحاظ متن و تصویر پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که طراحی کتاب‌های درسی امری چند بعدی است و به همین دلیل در طراحی آنها باید همه عوامل در نظر گرفته شوند تا رسانه مذکور بتواند کارآیی مورد نظر را داشته و به صورت مؤثری در جریان یادگیری نقش فعال داشته باشد.

۳. پورگلوی و کیخا (۱۳۹۷) در مقاله «تحلیل محتوای اشعار کتب درسی از منظر جنبه‌های اجتماعی، فرهنگی و اعتقادی» تاثیرگذاری آنها را در دانش آموزان بررسی کردند. نتایج نشان داد که حدود ۸۰ درصد اشعار از اهمیت فرهنگی و اعتقادی برخوردار هستند که معلم با توجه به آنها می‌تواند باعث ایجاد یک نقطه شروع جدید برای تغییر در رفتار دانش آموزان شود.

۴. نوریان (۱۳۸۶) در مقاله «تحلیل محتوای کتاب فارسی اول ابتدایی» به بررسی چگونگی ارتباط متون نوشتاری، تصویرها و تمرین‌ها پرداخته است. نتایج به دست آمده مبین آن

بودند که ۲۵ درصد از هدف‌های جزئی بدون متن نوشتاری و ۴۳ درصد از هدف‌های جزئی بدون تصویر و ۱۴ درصد از هدف‌های جزئی بدون تمرین هستند.

۵. حسنی و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله «تحلیل محتوای مولفه‌های درون فردی هوش هیجانی در کتب دوره ابتدایی با دیدگاه بار-اون» به مولفه‌های خودآگاهی، خودتنظیمی و خود شکوفایی در کتب دوره ابتدایی پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که بیشترین میزان توجه به عامل خود شکوفایی و کمترین توجه به عامل جراتمندی بوده است.

۶. پاک‌مهر و همکاران (۱۳۹۵) به «بررسی و تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی از حیث توجه به آموزه‌های انقلاب اسلامی ایران مبتنی بر نظرات شهید مطهری در کتاب پیرامون انقلاب اسلامی» پرداخته‌اند. نتایج تحلیل محتوا نشان داد صرفاً در کتب فارسی پایه اول، هدیه‌های آسمان پایه پنجم و مطالعات اجتماعی پایه چهارم مقوله‌های شناسایی شده مورد توجه قرار گرفته است. به علاوه، از ۱۷۰ مفهوم شناسایی شده در این زمینه، بیشترین مفاهیم مربوطه مقوله معنویت اسلامی (۹۵ مفهوم) و سپس مقوله استقلال (۶۶ مفهوم) بوده است.

۷. منصور و فریدونی (۱۳۸۸) به «تبلور هویت ملی در کتب درسی» پرداخته‌اند. پژوهش مذکور به صورت تحلیل محتوا انجام شده است. نتایج نشان داد که توجه به مقوله هویت ملی در کتب درسی بررسی شده، حدود ۷ درصد کل محتوای کتاب‌ها بوده است.

۸. جوکار، منوچهر، بهمن، ساکی (۱۳۹۲) در مقاله بررسی مضامین دینی و میهنی در اشعار کتاب‌های فارسی دوره راهنمایی به مباحث گوناگونی نظیر حجم اشعار، داستان‌ها و .. پرداخته‌اند.

۹. محمدی، مهدی (۱۳۹۵) در مقاله جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران، به گونه‌های مختلف ادبی مثل شعر، کلمات و تصاویر پر بسامد داستان پرداخته است.

- روش پژوهش

روش پژوهش به صورت تحلیل محتوا و جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات به صورت بررسی اسناد کتابخانه‌ای است. «در بررسی و تحلیل کیفی اثر به تحلیل داده‌ها و آزمون‌ها برای کشف معنا پرداخته می‌شود» (ساروخانی، ۱۳۸۲: ۲۸۷). اشعار کتاب فارسی «بخوانیم و بنویسیم» از نظر ساختار و محتوا تحلیل و بررسی شده‌اند. قالب، محتوا، نام و جنسیت شاعر و.. از کتاب‌های دوره ابتدایی استخراج و در جدول‌های جداگانه طبقه‌بندی شده و در نهایت داده‌های جدول‌ها تحلیل و بررسی شده‌اند.

جامعه آماری پژوهش

جامعه آماری پژوهش را کلیه اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی تشکیل داده است. اشعار کتاب‌های فارسی استخراج و براساس شاخص‌هایی چون؛ قالب، محتوا، جنسیت شاعر و.. بررسی و تحلیل شده‌اند.

۲. بحث و بررسی

در این بخش، اشعار کتاب‌های دوره ابتدایی (پایه اول تا ششم) براساس موضوع، قالب، جنسیت شاعر، وزن و.. براساس اطلاعات جدول‌ها تحلیل و بررسی می‌شوند.

جدول شماره ۱ اشعار کتاب فارسی اول دبستان

پایه	نام فصل	نام درس	نام شعر	شاعر	موضوع شعر	قالب	جنسیت شاعر
اول	نگاره‌ها _ بخش ۱	نگاره‌ها	خدای مهربان	پروین دولت آبادی	دعا و نیایش	قطعه	مونث
		نگاره‌ها	راه مدرسه	افسانه شعبان نژاد	آماده شدن برای مدرسه	چهار پاره	مونث
		نگاره‌ها	سبز و سبز و سبز	محمود کیانوش	شادی زندگی روستایی	مستزاد	مذکر
		نگاره‌ها	انار	مصطفی رحماندوست	قدرت خدا	چهار پاره	مذکر
		آموزش نشانه‌ها (۱)	درس ۲	مهربان تر از مادر	افسانه شعبان نژاد	مهربانی خدا	چهار پاره
		درس ۵	زردآلو	مصطفی رحماندوست	زردآلو	چهار پاره	مذکر
		درس ۶	ای ایران	اسدالله شعبانی	وطن	مثنوی	مذکر
		درس ۱۱	ما کودکانیم	عباس یمینی شریف	دنیای کودکان	چهار پاره	مذکر
		درس ۱۴	جشن در آسمان	ناصر کشاورز	عناصر طبیعت ماه و خورشید	چهار پاره	مذکر

۳۲۸ پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی، سال دوم، شماره سوم، بهار و تابستان ۱۳۹۹

مذکر	چهار پاره	عناصر طبیعت	جعفر ابراهیمی	دریا	درس ۱۷	آموزش نشانه‌ها (۲)
مونث	مثنوی	پیروزی انقلاب	کبری هاشمی	جشن بهمن	درس ۲۰	
مذکر	چهار پاره	مبعث	علی نصرتی	پیغمبر ما	درس ۲۲	
مونث	چهار پاره	کودکان مسلمان	شکوه قاسم نیا	شادیم و پاک و خندان		

جدول شماره ۲ اشعار فارسی دوم دبستان

پایه	نام فصل	نام درس	نام شعر	شاعر	موضوع شعر	قالب	جنسیت شاعر
دوم	نگاره‌ها _ بخش ۱	نگاره‌ها	خدای مهربان	پروین دولت آبادی	دعا و نیایش	قطعه	مونث
		نگاره‌ها	راه مدرسه	افسانه شعبان نژاد	آماده شدن برای مدرسه	چهار پاره	مونث
		نگاره‌ها	سبزو سبز و سبزی	محمود کیانوش	شادی زندگی روستایی	مستزاد	مذکر
		نگاره‌ها	انار	مصطفی رحماندوست	قدرت خدا	چهار پاره	مذکر
		درس ۲	مهربان تر از مادر	افسانه شعبان نژاد	مهربانی خدا	چهار پاره	مونث
	آموزش نشانه‌ها (۱)	درس ۵	زردآلو	مصطفی رحماندوست	زردآلو	چهار پاره	مذکر
		درس ۶	ای ایران	اسدالله شعبانی	وطن	مثنوی	مذکر
		درس ۱۱	ما کودکانیم	عباس یمنی شریف	دنیای کودکان	چهار پاره	مذکر

مذکر	چهار پاره	عناصر طبیعت ماه و خورشید	ناصر کشاورز	جشن در آسمان	درس ۱۴	آموزش نشانه‌ها (۲)
مذکر	چهار پاره	عناصر طبیعت	جعفر ابراهیمی	دریا	درس ۱۷	
مونث	مثنوی	پیروزی انقلاب	کبری هاشمی	جشن بهمن	درس ۲۰	
مذکر	چهار پاره	مبعث	علی نصرتی	پیغمبر ما	درس ۲۲	
مونث	چهار پاره	کودکان مسلمان	شکوه قاسم نیا	شادیم و پاک و خندان		

جدول شماره ۳ اشعار کتاب فارسی سوم دبستان

پایه	نام فصل	شماره درس	نام درس	نام شعر	شاعر	موضوع شعر	قالب	جنسیت شاعر
سوم	-	-	-	خداوند رنگین کمان	محمود پوروهاب	ستایش	مثنوی	مذکر
	نهادها ۱	درس ۱	محله ی ما	پدر بزرگ	ناصر کشاورز	اهمیت خانواده	چهار پاره	مذکر
	بهداشت ۲	درس ۳	آسمان آبی طبیعت پاک	همبازی	اسدالله شعبانی	بازی کردن	چهار پاره	مذکر
	اخلاقی فردی و اجتماعی ۳	درس ۶	فداکاران	مثل باران	مجید ملا محمدی	دنیای پاک و بیکیته	چهار پاره	مذکر
	راه زندگی ۴	درس ۸	پیراهن بهشتی	لحظه ی سبز دعا	قیصر امینپور	شکرگزاری از خدا	چهار پاره	مذکر
	هنر و ادب ۵	درس ۱۰	یار مهربان	نقاش دنیا	نسرین صمصامی	خدا آفریدگار جهان	چهار پاره	مونث
	ایران من ۶	درس	ایران عزیز	ایران عزیز	عباس یمنی	حفاظت از آب و	نو	مذکر

۳۳۰ پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی، سال دوم، شماره سوم، بهار و تابستان ۱۳۹۹

		خاک وطن	شریف			۱۲	ایران من ۶
مذکر	غزل	تلاش برای آبادانی وطن	محمد تقی بهار	وطن	ایران اباد	درس ۱۴	
مذکر	چهارپاره	طبیعت و دریا	محمود کیانوش	دریا	اگر جنگلی نباشد	درس ۱۵	طبیعت ۷
مذکر	چهارپاره	طبیعت و بهار	بیوک ملکی	بهاران	اگر جنگلی نباشد	درس ۱۵	
مذکر	مثنوی	ستایش	ایرج میزرا	نیایش	-	-	-

جدول شماره ۴ اشعار کتاب فارسی چهارم ابتدایی

جنسیت شاعر	قالب	موضوع شعر	شاعر	نام شعر	نام درس	نام فصل		پایه
مونث	مثنوی	خدا	پروین دولت آبادی	خدا	ستایش	آغاز	آغاز کتاب	چهارم
مونث	چهارپاره	پاییز	شکوه قاسم نیا	خبر داغ	آفریدگار زیبایی	اول	آفرینش	
مذکر	مثنوی	خودنمایی	حبیب یغمایی	روباه و زاغ	راز نشانه ها	دوم	دانایی و هوشیاری	
مذکر	نیمایی	رشادت آرش	سیاوش کسرای	---	آرش کمانگیر	سوم	ایران من	
مذکر	نیمایی	زیبایی های باران	گلچین گیلانی	باران				
----	----	----	----	----	----	چهارم	فرهنگ بومی	
مذکر	قصیده	کرم علی(ع)	شهریار	همای رحمت	باغچه اطفال	پنجم	نام آوران	
مذکر	چهارپاره	نامه ی رزمده	قیصر امین پور	اتفاق ساده				

مونث	مثنوی	گفتگو مادر موسی با خدا	پروین اعتصامی	لطف حق	لطف حق	ششم	راه زندگی
مونث	مثنوی	امید به خدا	پروین اعتصامی	امید			
مذکر	مثنوی	از هر دست بدهی	ایرج میرزا	شیر و موش			
مذکر	مثنوی	دانش و دانایی	فردوسی	خرد و دانش	پرسشگری	هفتم	علم و عمل
مذکر	مثنوی	ثنا ی الهی	عطار	نیایش	---	پایان	پایان کتاب

جدول شماره ۵ اشعار کتاب فارسی پنجم ابتدایی

پایه	نام فصل	شماره فصل	نام درس	نام شعر	شاعر	موضوع شعر	قالب	جنسیت شاعر
پنجم	آغاز کتاب	ستایش	ستایش	ای همه هستی	نظامی	لطف الهی	مثنوی	مذکر
			فضل خدا	فضل خدا	سعدی	الطاف الهی	قصیده	مذکر
	دانایی و هوشیاری	دوم	رازی و ساخت بیمارستان	خرد رهنمای و خرد رهگشای	فردوسی	دانش و خرد	مثنوی	مذکر
	ایران من	سوم	سرود ملی	ای ایران	حسین گل گلاب	وطن	ترانه	مذکر
	نام آوران	چهارم	نام آوران دیروز امروز فردا	سرای امید	هوشنگ ابتهاج	وطن	نیمایی	مذکر
	راه زندگی	پنجم	روزی که باران می بارید	بال در بال پرستو	بیوک ملکی	بهار	چهار پاره	مذکر

۳۳۲ پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی، سال دوم، شماره سوم، بهار و تابستان ۱۳۹۹

مذکر	نیمایی	دوستی	محمد جواد محبت	کاجستان	کاجستان		
مذکر	مثنوی	امید	محمد تقی بهار	چشمه و سنگ	بوعلی کوچک	ششم	علم و عمل
مونث	مثنوی	تلاش و کوشش	پروین دولت آبادی	کاروتلاش	کار و تلاش		
مذکر	مثنوی	نیایش	مولوی	نیایش	نیایش	نیایش	پایان

جدول شماره ۶ اشعار کتاب فارسی ششم ابتدایی

پایه	نام فصل	شماره فصل	نام درس	نام شعر	شاعر	موضوع شعر	قالب	جنسیت شاعر
ششم	آغاز کتاب	---	ستایش	به نام آن که جان را فکرت آموخت	محمود شبستری	ستایش خدا	مثنوی	مذکر
	آفرینش	اول	معرفت آفریدگار	باد بهاری	سعدی	معرفت آفریدگار	قصیده	مذکر
			پنجره های شناخت	ای مادر عزیز	ابوالقاسم حالت	مادر	قصیده	مذکر
	دانایی و هوشیاری	دوم	هوشیاری	سخن	نظامی	اهمیت سخن	مثنوی	مذکر
				هفت خان رستم	فردوسی	خان اول تا هفتم	مثنوی	مذکر
	ایران من	سوم	ای وطن	ای وطن	نادر ابراهیمی	وطن دوستی	چهار پاره	مذکر
			درس آزاد	همه از خاک پاک ایرانیم	ایرج میرزا	وطن دوستی	قصیده	مذکر
	نام آوران	چهارم	رنج هایی کشیده ام که	باران	۲ باباطاهر/سید احسن حسینی	یاری از خدا	غدوبه تی	مذکر

			امصطفی علی پور		مپرس		
مذکر	نیمایی	شهدا	سلمان هراتی	شهدا خورشیدند	شهدا خورشیدند		
مذکر	مثنوی	علی(ع)	شهریار	شیرخدا	دوستی	پنجم	راه زندگی
مذکر	نیمایی	زندگی	قیصر امین پور	راز زندگی	راز زندگی		
مونث	قصیده	دانش میوه انسان	پروین اعتصامی	میوه ی هنر	میوه ی هنر	ششم	علم و عمل
مذکر	مثنوی	راستی	فردوسی	به گیتی به از راستی پیشه نیست	آداب مطالعه		
مذکر	مثنوی	نیایش و دعا	نظامی	نیایش		---	پایان

– موضوع اشعار کتاب‌ها

موضوع اشعار کودکان، اغلب با مسایل روز و مباحث مربوط به زندگی کودکان در ارتباط است. انتخاب موضوع مهم و مرتبط با دوران و فعالیت‌های کودکان اهمیت زیادی دارد. با توجه به جدول شماره ۱، موضوعات اشعار کتاب فارسی پایه اول، درباره مباحث خداشناسی، شناخت طبیعت و عنصرهای آن، وطن و مسایل مذهبی است. یک مورد هم به مدرسه رفتن کودک پرداخته است. «کودک در هفت سالگی علاقه‌مند به درک مفاهیم از طریق تجربه است. کتاب به آنها کمک می‌کند تا ابعاد یک مفهوم را کشف کنند. از شعر و کلام آهنگین لذت می‌برد. کنجکاوی او نسبت به جهان اطراف رو به افزایش است.» (حجازی، ۱۳۸۷: ۶۴-۶۵) انتخاب موضوعات گوناگون از شناخت طبیعت و خدا در قالب شعری آهنگین می‌تواند برای او لذت بخش باشد؛ اما این نکته را نباید فراموش کرد که کودک برای رشد و عبور از مرحله کودکی و رفتن به سنین بالاتر نیاز به شناخت خود و توانایی‌هایش دارد. از موضوعات مورد نظر، تنها به یک موضوع مربوط به کودک و نیازهای او اشاره است، آمادگی برای رفتن به مدرسه. در میان موضوعات اشعار کتاب فارسی پایه دوم نیز از تنوع موضوعات کاسته شده و تنها یک موضوع به دنیای کودک و

نیازهایش مرتبط است؛ بقیه موضوعات در زمینه شناخت جهان پیرامون اوست. (ر.ک جدول شماره ۲) طبیعت و عناصر آن، وطن دوستی، اهمیت کتاب و کتاب خوانی و توانمندی‌های فردی مهم‌ترین موضوع اشعار این دوره است. موضوعاتی از قبیل خداشناسی، شناخت طبیعت، وطن و میهن پرستی از جمله مسایل مهم و قابل توجه در زندگی کودک است، اما توجه به خویشتن کودک و مسایل مربوط به او نیازهایش نیز مهم و ضروری به نظر می‌رسد. کودک در هر مرحله از رشد، موضوع و نکته جدید می‌آموزد و پیش می‌رود. در جدول شماره ۳ که مربوط به موضوع اشعار کتاب فارسی پایه سوم است، کودک با موضوعات و مباحث گذشته روبرو می‌شود. (ر.ک جدول شماره ۳) موضوعات مطرح شده در جدول شماره ۳ به جز یک مورد، بقیه در سال‌های قبل به نوعی تکرار شده‌اند. شناخت طبیعت، خدای جهان آفرین، آبادانی ایران، پاسداری از وطن و تمامیت ارضی از مهم‌ترین موضوعات هستند.

موضوعات اشعار فارسی پایه چهارم ابتدایی نیز بیشتر مذهبی، دینی و شامل مواردی مربوط به طبیعت، ستایش خداوند، کرم و بخشش حضرت علی (ع)، مفاهیم پایداری و دانش و دانایی هستند. همه موضوعات ذکر شده برای کودک نیاز است. کودک باید اطلاعات خود را در مورد جهان پیرامون و مسایل دینی و مذهبی تقویت کند. کودکان علاوه بر موضوعات یاد شده نیاز دارند با مهارت‌های زندگی نیز آشنا شوند. مهارت‌هایی چون، حل مساله، خود آگاهی، تفکر خلاق، تفکر انتقادی، همدلی و تصمیم‌گیری. هربرت در این باره می‌گوید: مقاصد صرفاً آموزشی، کتاب‌های کودکان را نابود می‌کند. (استولت، ۱۳۸۷: ۷۳) همچنین فلیپس درباره اهمیت آثار ادبی در کتاب‌های درسی می‌گوید: «برای بچه‌های کلاس اول که نوشتن را می‌آموزند، از ادبیات بیشتر استفاده شود. از نظر او بچه‌هایی که با ادبیات آشنایی دارند، بهتر از بچه‌هایی که با این مقوله آشنا نیستند، می‌نویسند. چرا که این ابزار خلاقیت دانش‌آموزان را بر می‌انگیزد.» (به نقل از محمدی، ۱۳۹۵: ۶۵) موضوعات اشعار کتاب فارسی پنجم و ششم نیز بیشتر درباره مباحث مذهبی (لطف خداوند و شناخت او)، مفاهیم ملی (وطن و حفاظت از آن) و مفاهیم مربوط به طبیعت و علوم و اهمیت آن است. (ر.ک جدول ۵ و ۶) مضامین و مفاهیم دینی

و مذهبی بیشترین کاربرد را در میان موضوعات اشعار کتاب‌های مورد بررسی داشته‌اند. توجه به موضوعات دینی و انعکاس آن‌ها برای کودک، در جهت تقویت اندیشه‌های دینی و نهادینه کردن آنها بسیار مهم و ضروری است. «اندیشه‌های دینی با توجه به گروه‌های سنی مخاطبان در شعر کودک و نوجوان قابل پیگیری است؛ چرا که هر قدر گروه سنی مخاطب پایین‌تر باشد، اندیشه‌های مربوط به ایدئولوژی و مذهب در شکلی ساده‌تر به کار گرفته می‌شوند و در سال‌های بالاتر، این اعتقادات در چهارچوب‌های پیچیده‌تر و گسترده‌تری ارائه می‌شوند و محور عمودی و معنایی شعر را تقویت می‌کنند.» (سلاجقه، ۱۳۸۷: ۴۰۸) توصیف ویژگی‌های اخلاقی شخصیت‌های دینی یکی از موضوعات اشعار کتاب‌های درسی است.

علی ای همای رحمت تو چه آیتی خدا / که به ماسوا فکندی همه سایه هما را
دل اگر خداشناسی، همه در رخ علی بین / به علی شناختم من به خدا قسم، خدا را
برو ای گدای مسکین در خانه علی زن / که نگین پادشاهی دهد از کرم گدا را
بجز از علی که گوید به پسر، که قاتل من / چو اسیر تست اکنون به اسیر کن مدارا
بجز از علی که آرد، پسری ابوالعجائب / که علم کند به عالم شهدای کربلا را

(شهریار، فارسی چهارم ابتدایی)
توصیف صفات خداوند باری تعالی یکی دیگر از موضوعات اشعار به شمار می‌رود و در آغاز همه کتاب‌ها دیده می‌شود.

خدایا جهان پادشاهی تورا است / زما خدمت آید خدایی تورا است
پناه بلندی و پستی تویی / همه نیستند آنچه هستی تویی
رهی پیشم آور که فرجام کار / تو خوشنود باشی و من رستگار

(نظامی، فارسی ششم ابتدایی)

ذکر تحمیدیه در آغاز کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی، برای کودکان پیام‌های مهمی به همراه دارد. اینکه آنها باید بیاموزند که هر کاری را با نام خداوند آغاز کنند و دوم اینکه نام خداوند می‌تواند برای آنها در آغاز راه دانش، آرامش بخش باشد. در این دوره موضوعاتی نظیر شهید و شهادت و دفاع از وطن نیز کاربرد نسبتاً زیادی داشته‌اند. «ساعت

انشا بود و چنین گفت معلم با ما/ بچه‌ها گوش کنید/ نظر ما این است/ شهدا خورشیدند» (هراتی، فارسی ششم) طبیعت و جلوه‌های آن از دیگر موضوعات پرکاربرد در اشعار مورد بررسی هستند. توصیف فصل‌های سال، انعکاس و توصیف محسوس مناظر و پدیده‌های طبیعت از مهم‌ترین زیرمجموعه‌های طبیعت به شمار می‌روند. «طبیعت، عنصر جدایی ناپذیر از زندگی کودک است که شناخت آن برای کودک، بر پایه‌ی عاطفه کودک، پدیده‌ها را از دید عاطفی-نه‌عقلی-استوار است. این‌نو‌شناخت، باعث می‌شود تفسیر کند و بر همین اساس، آنها را جاندار پندارد. از دیدگاه کودک، موجودات، زنده هستند و هیچ وجه تمایزی بین موجود زنده و غیر زنده نیست.» (محرمی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۷) به نظر می‌رسد هرچه کودکان به سال‌های پایانی دبستان نزدیک می‌شوند، با موضوعات و مسائل متنوع و متفاوتی نسبت به سال‌های قبل روبرو می‌شوند. موضوعاتی مانند: خانواده، شناخت خود، نیازها و مسایل ادبی و علمی و... با توجه به اطلاعات جداول ۱ تا ۶ موضوعات سال اول و ششم دبستان چندان متفاوت نیستند. درحالی که کودک در هر مرحله از رشد و زندگی خود به مسایل مهم و اثر بخشی نیاز دارد. طبقه بندی موضوعات براساس نیاز و مراحل رشد تفکر و ذهن کودک ضروری به نظر می‌رسد. اولویت اصلی نظام آموزش و پرورش آموزش مهارت‌های زندگی در قالب اشعار و داستان‌های آموزنده است. خداشناسی، شناخت شخصیت‌ها و موضوعات دینی، وطن و ستایش آن، جلوه‌های طبیعت و اهمیت سخن و دانش از پر بسامدترین موضوعات به شمار می‌روند و در عوض موضوعاتی نظیر: خانواده، آماده شدن برای مدرسه، دنیای کودک و شناخت توانایی‌ها بسامد بسیار کمی دارد.

- قالب اشعار

اشعار کودکان بیشتر در قالب‌های مثنوی و چهارپاره ارائه شده است. بر اساس اطلاعات جدول‌ها (۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶) بیشترین قالب شعری استفاده شده در اشعار مورد بررسی، مثنوی و چهارپاره است. قالب‌هایی نظیر غزل و قصیده کمترین کاربرد را داشته‌اند. حال آنکه قالب غزل با توجه با ساختاری که دارد می‌تواند برای کودک جذاب باشد. قالب نیمایی با ۵ بار، قالب قصیده ۵ بار، غزل ۴ بار، مستزاد ابار، ترانه ۱ بار و دو بیتی ۴ بار به کار رفته‌اند. هر کدام از قالب‌ها با توجه به دوره‌های شش‌گانه ابتدایی کاربرد متفاوتی داشته‌اند. قالب ترانه به دلیل ریتم و احساس و آهنگی که به همراه دارد برای کودک مناسب به نظر می‌رسد که در اشعار مورد بررسی کاربرد خیلی کمی داشته است. «ترانه‌ها به علت آهنگین بودن و ظرفیت ترکیب پذیری با هنر موسیقی، تاثیر بسیاری بر مخاطب

می‌گذارند. قالب ترانه به علت سادگی زبان، سادگی تصاویر شعری، ریتمیک و احساسی بودن، بسیار فراگیر شده است.» (عبدالهیان و رضی، ۱۳۹۰: ۱۰۴) در جدول شماره ۷ میزان کاربرد قالب‌ها در اشعار کتاب‌های فارسی شش پایه ابتدایی ذکر شده است. قالب‌های قطعه، ترانه و مستزاد کمترین و مثنوی و چهارپاره بیشترین کاربرد را داشته‌اند. قالب مثنوی در اشعار کتاب فارسی سه پایه اول کاربرد کم و در پایه‌های چهارم و پنجم و ششم کاربرد زیادی پیدا می‌کند. قالب چهارپاره عکس قالب مثنوی است؛ یعنی در دوره سه ساله اول کاربرد زیاد و در دوره‌ی سه ساله‌ی آخر کاربرد کمی دارد. نکته قابل توجه این که قالب نیمایی در سال‌های آخر دبستان هم چندان مورد توجه قرار نگرفته و در مقایسه با قالب‌های قصیده و مثنوی کمتر استفاده شده است. با توجه به رشد ذهنی کودک و افزایش دایره واژگانی او در دوره آخر دبستان (پنجم و ششم) می‌توان از قالب‌های نیمایی و ترانه هم استفاده کرد. اطلاعات جدول زیر نشان می‌دهد که در سال‌های آخر دبستان توجه به قالب‌های سنتی چون قصیده و مثنوی بیشتر از قالب‌های نو است.

جدول ۷ فراوانی قالب‌ها در اشعار کتاب‌های شش پایه ابتدایی

قالب شعر	پایه اوّل	پایه دوم	پایه سوم	پایه چهارم	پایه پنجم	پایه ششم
غزل	-	-	۴ بار	-	-	-
قصیده	-	-	-	۱ بار	۱ بار	۴ بار
مثنوی	۲ بار	۱ بار	۱ بار	۷ بار	۵ بار	۶ بار
دوییتی	-	-	-	-	-	۴ بار
مستزاد	۱ بار	-	-	-	-	-
نیمایی	-	-	۱ بار	۲ بار	۲ بار	۲ بار
چهار پاره	۹ بار	۸ بار	۷ بار	۲ بار	۱ بار	۱ بار
قطعه	۱ بار	-	-	-	-	-
ترانه	-	-	-	-	۱ بار	-

- جنسیت و دوره شاعر

یکی دیگر از موضوعات بسیار مهم در بررسی اشعار کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، توجه به دوره شاعر (کلاسیک- معاصر بودن) و جنسیت او در اشعار مورد بررسی است. براساس

اطلاعات جداول ششگانه، تعداد و بسامد شاعران مذکر بیشتر از شاعران مونث است. در سال‌های آخر دبستان فقط از اشعار یک زن استفاده شده است که این نکته جای تامل دارد اما در سال‌های اول و دوم دبستان از سروده‌های شاعران زن بیشتر استفاده شده است. افسانه شعبان نژاد، شکوه قاسم‌نیا، پروین اعتصامی و پروین دولت‌آبادی معروف‌ترین این شاعران هستند. «زنان به عنوان مادر ارتباط بیشتری با بچه‌ها دارند و از روحيات آنها شناخت بهتری دارند.» (محمدی، ۱۳۹۵: ۸۷) در دوره معاصر و با توجه به افزایش سطح آگاهی کودکان، می‌توان همزمان از شاعران زن و مرد استفاده کرد. نکته دیگر انتخاب نامناسب شاعران کلاسیک و معاصر در دوره‌های شش‌گانه آموزشی است. بیشترین استفاده از شاعران معاصر در دوره اول ابتدایی یعنی پایه اول تا سوم است و هر چه به پایان دوره نزدیک می‌شویم از تعداد شاعران معاصر کاسته می‌شود. کودکان سال‌های آخر دبستان توانایی خوانش و درک مطالب و محتوای متون کهن را دارند. بنابراین می‌توان در سال‌های پنجم و ششم دبستان از شاعران کلاسیک بیشتر استفاده نمود. کمبود استفاده از متون کلاسیک ایجاب می‌کند که بازنویسی‌های متون کهن متناسب با سن و مقطع تحصیلی کودکان در کتاب‌های درسی آنها گنجانده شود.

جدول شماره ۸ فراوانی جنسیت و دوره شاعران

پایه	تعداد شاعر کلاسیک	تعداد شاعر معاصر	تعداد شاعر مرد	تعداد شاعر زن
اول	-	۱۳	۸	۵
دوم	۱	۸	۹	-
سوم	۱	۱۰	۱۰	۱
چهارم	۲	۱۰	۸	۴
پنجم	۵	۵	۹	۱
ششم	۵	۹	۱۲	۱

مهم‌ترین نکته در جدول فوق، بسامد کم شعر زنان شاعر در کتاب‌های درسی است. علی‌رغم اینکه سادگی زبان، آهنگ و عاطفه شعر زنان تاثیر بیشتری در مخاطب کودک دارد، ولی بسامد کمتری در اشعار مورد بررسی داشته‌اند. کودکان سال دوم دبستان می‌توانند با اشعار زنان ارتباط مناسب و قوی‌تری برقرار سازند؛ چرا که به نظر می‌رسد شعر زن در مقایسه با شعر مرد از عاطفه و احساس قوی‌تری برخوردار است. به طوری که شب‌نم سادات

کشفی معتقد است: «در بیان مسایل عاطفی و خانوادگی و با احساساتی حادثتر از مردان، شعر گفتن، یکی دیگر از ویژگی‌های شعر زنان است که کمتر در شعر مردان جلوه کرده است. زنان در بروز احساساتشان راحت‌ترند.» (کشفی، ۱۳۹۲)

- وزن اشعار

شعر کودک بیان موزون و مخیل عاطفه و احساس کودکانه در قالب کلمات است. «موسیقی به ادبیات شاعرانه‌ی خردسالان جلوه می‌دهد و موجبات زیبایی کلام را فراهم می‌سازد.» (جلالی، ۱۳۸۹: ۸۰) یکی از مهم‌ترین ارکان شعر کودک، وزن و موسیقی حاصل از آن است. «وزن، نظم و آهنگی است که از تناوب و توالی حروف با حرکات ایجاد می‌شود.» (مسگرنژاد، ۱۳۷۰: ۲۳) انتخاب وزن مناسب، نقش مهمی در جذب مخاطب به شعر دارد. اهمیت وزن شعر کودک تا آنجاست که گروهی از شاعران کودک در پی ایجاد وزنی تازه در شعر کودک هستند و وزن برخی از اشعار کودکانه فارسی امروز را نه بر مبنای اصول عروض، بلکه مبتنی بر تعداد هجا می‌دانند (ر.ک آذر مکان و نجاتی، ۱۳۹۳: ۱۰۲). وزن شعر کودک غالباً ضربی و طرب انگیز است و در هر مصراع دو رکن عروضی دارد. گاهی این نوع ادبی به ترانه شبیه می‌شود، اما محتوای شعر کودک با ترانه متفاوت است. با توجه به مخاطب کودک، تناوب و تکرار، در اشعار دو رکنی ساده‌تر به نمایش گذاشته می‌شود و کودک با موسیقی شعر راحت‌تر ارتباط برقرار می‌کند (ر.ک جلالی، ۱۳۸۹: ۸۱) در جداول زیر اوزان شعری کتاب فارسی دوره دبستان به تفکیک پایه‌های تحصیلی بیان شده است.

اوزان شعری کتاب فارسی اول دبستان

پایه	نام شعر	شاعر	وزن
اول	خدای مهربان	پروین دولت آبادی	مستعلن مستعلن
	راه مدرسه	افسانه شعبان نژاد	فاعلاتن فعلن
	سبزو سبز و سبز	محمود کیانوش	فاعلات فاعلات فاعلن
	انار	مصطفی رحماندوست	مستعلن فعل
	مهربان تر از مادر	افسانه شعبان نژاد	فاعلن مفاعیلن
	زردآلو	مصطفی رحماندوست	مفعولن مفعولن
	ای ایران	اسدالله شعبانی	مستعلن فعلون مستعلن
	ما کودکانیم	عباس یمینی شریف	مستعلن فعل

مستفعلن فعل	ناصر کشاورز	جشن در آسمان	
مستفعلن فعلن	جعفر ابراهیمی	دریا	
مفاعیلن فعولن	کبری هاشمی	جشن بهمن	
مستفعلن فع	علی نصرتی	پیغمبر ما	
مفعول فاعلاتن	شکوه قاسم نیا	شادیم و پاک و خندان	

اوزان شعری کتاب فارسی دوم دبستان

وزن	شاعر	نام شعر	پایه
مفعول مفاعیلن فعولن	نظامی	بهترین سرآغاز	دوم
مفعول فاعلاتن	عباس یمینی شریف	یار مهربان	
مستفعلن فع	ناصر کشاورز	ستاره	
مستفعلن فع	محمود کیانوش	احوالپرسی	
فاعلاتن فاعلاتن فاعیلن	جعفر ابراهیمی	مثل یک رنگین کمان	
فعلاتن فعلاتن	افشین اعلا	من هنرمندم	
مستفعلن فع	مصطفی رحماندوست	ای خانه‌ی ما	
فاعلاتن فاعیلن	محمود پوروهاب	با پرستوهای شاد	
مفاعیلن مفاعیلن فعولن	عباس یمینی شریف	درختکاری	

اوزان شعری کتاب سوم دبستان

وزن	شاعر	نام شعر	پایه
-----	------	---------	------

فعلون فعولن فعول	محمود پوروهاب	خداوند رنگین کمان	سوم
مستفعلن فعولن مستفعلن فعولن	ناصر کشاورز	پدر بزرگ	
فاعلاتن فعولن	اسدالله شعبانی	همبازی	
فاعلاتن فاعلاتن فاعلات	مجید ملا محمدی	مثل باران	
فاعلاتن فاعلن	قیصر امین پور	لحظه‌ی سبز دعا	
مستفعلن فعولن	نسرین صمصامی	نقاش دنیا	
فاعلاتن فعولن	عباس یمینی شریف	ایران عزیز	
فاعلاتن مفاعلن فعلن	محمد تقی بهار	وطن	
فاعلاتن مفاعلن فعلن	محمود کیانوش	دریا	
فاعلاتن فاعلاتن	بیوک ملکی	بهاران	
فاعلاتن مفاعلن مفعول	ایرج میزرا	نیایش	

اوزان شعر کتاب فارسی چهارم دبستان

وزن	شاعر	نام شعر	پایه
مفاعیلن مفاعیلن فعولن	پروین دولت آبادی	شعر خدا	چهارم
فعلات فاعلاتن فعلات فاعلاتن	شهریار	همای رحمت	
مفعول فاعلاتن	امین پور	اتفاق ساده	
فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	پروین اعتصامی	لطف حق	

فاعلاتن مفاعلن فعلن	ایرج میرزا	شیر و موش	
مفاعیان مفاعیلن فعولن	عطار	نیایش	

اوزان شعر کتاب فارسی پنجم دبستان

وزن	شاعر	نام شعر	پایه
مفتعلن مفتعلن فاعلن	نظامی	هستی	پنجم
فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	پروین دولت آبادی	رقص باد	
مفعول فاعلاتن مفاعیلن فاعلن	سعدی	فضل خدا	
فعولن فعولن فعولن فعل	فردوسی	خرد رهنمای و..	
فعولن فعولن فعل	بهار	چشمه و سنگ	
مفعول فاعلن	ابتهاج	سرای امید	

اوزان شعر کتاب فارسی ششم دبستان

وزن	شاعر	نام شعر	پایه
مفاعیلن مفاعیلن مفاعیل	محمود شبستری	به نام آن که جان را فکرت	
فاعل مفعول فعل	سعدی	باد بهاری	
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلن	ابوالقاسم حالت	ای مادر عزیز	

مستفعل مفعول فعولن	نظامی	سخن	ششم
فعولن فعولن فعل	فردوسی	هفت خان رستم	
فاعلاتن فاعلاتن	نادر ابراهیمی	ای وطن	
فاعلاتن مفاعیلن فعولن	ایرج میرزا	همه از خاک پاک ایرانیم	
مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن	حسن حسینی	باران	
فاعلاتن فعولن	سلیمان هراتی	شهدا خورشیدند	
فاعلاتن فعولن مفعولن	شهریار	شیر خدا	
فاعولن مفاعیلن فعول	قیصر امین پور	راز زندگی	
مفعول مفاعیلن فعولن	پروین اعتصامی	میوه ی هنر	
فعولن فعولن فعل	فردوسی	به گیتی به از راستی پیشه	
فعولن فعولن فعول	نظامی	نیایش	

بر اساس این جداول می‌توان گفت اوزان شعری پایه اول تا سوم بیشتر در بحر رمل است. اشعار با اوزان ذکر شده بیشتر مربوط به شاعران کلاسیک است. شعر کودک نیاز به وزن تند و شاد دارد. انتخاب اوزان دو رکنی ریتمیک برای جذب مخاطب و افزایش لذت خوانش شعر اهمیت زیادی دارد. نکته مهم عدم تناسب حجم اشعار استفاده شده در دوره دبستان است. برای نمونه اشعار در دوره چهارم و پنجم دبستان نسبت به دوره های دیگر حجم کمتری دارد. مساله دیگر استفاده اندک از اشعار با ریتم شاد و در وزن رجز (مفتعلن) است. شاعران دوره معاصر نیز از اوزان عروضی قدیم بیشتر استفاده کرده اند. به نظر می‌رسد باید در انتخاب اشعار، چه از نظر موضوع و چه از نظر قالب و وزن، بیشتر دقت کرد. شناخت مخاطب و شرایط سنی که در آن قرار دارد، نیاز سنجی مقطع و دوره خاص هر گروه برای انتخاب اشعار ضروری است. نکته دیگر اینکه اغلب اوزان در گروه متناوب قرار دارند و از اوزان مکرر کمتر استفاده شده است. «در یک نگاه کلی شعر کودک از نظر وزن به دو بخش تقسیم می‌شود: ۱ نخست اشعاری که وزن آن‌ها کمی و کاملاً عروضی است؛ ۲ اشعاری که از شکل عروض سنتی خارج‌اند» (آذر مکان و نجاتی، ۱۳۹۳: ۱۰۶) اغلب وزن‌های اشعار مورد بررسی کمی و عروضی هستند. استفاده از وزن تکیه ای-هجایی برای اشعار کودک نیز قابل تأمل است. بهتر است برای کتاب‌های درسی اشعاری انتخاب شود که در آن از

اوزان دیگری چون تکیه‌ای-هجایی نیز استفاده شده باشد. وزن تکیه‌ای-هجایی، وزنی است که در آن هم تعداد هجاها و هم محل تکیه‌ها اهمیت دارد. این وزن یکی از متداولترین اوزان شعری جهان است. (همان: ۱۰۳)

۴. نتیجه بحث

با بررسی محتوا، قالب، وزن، جنسیت و دوره شاعر در اشعار کتاب‌های دوره دبستان مشخص شد که انتخاب اشعار و شاعران برای دوره‌های مختلف دبستان نیاز به دقت و نیازسنجی گروه‌های سنی کودک دارد. موضوع اغلب اشعار در دوره دبستان به موضوعات و مسائلی اختصاص دارد که اغلب در تمام دوره‌ها تکرار شده است. انعکاس موضوعات دینی و مذهبی، ملی و وطنی، شناخت شخصیت‌های دینی و جلوه‌های طبیعت برای کودک بسیار مهم و قابل توجه است. اما مناسب است که به موضوعات دیگری چون شناخت خویشتن، شناخت مهارت‌ها و نیازهای دیگر کودک نیز توجه شود. شعر به دلیل داشتن عاطفه، وزن، موسیقی و خیال‌انگیز بودن، بستر مناسبی برای آموزش مهارت‌ها و مسایل گوناگون است.

با توجه به اطلاعات جدول‌های مربوط به حوزه موضوع و محتوا، مشخص شد که موضوعات از سال اول تا پایان دبستان به شکل‌های مختلف تکرار شده‌اند. در حالی که کودک سال‌های اول دبستان با کودک سال‌های آخر دبستان از نظر فکری، رشد ذهنی و.. متفاوت است. موضوعات مذهبی، جلوه‌های طبیعت و حس‌وطن دوستی بیشترین بسامد را داشته‌اند و موضوعاتی چون، آماده شدن کودک برای مدرسه، شناخت خویشتن، یادگیری مهارت‌های زندگی کمترین بسامد را داشته‌اند.

در حوزه قالب شعر نیز به تفاوت‌های سنی کودک توجه چندانی نشده است. قالب چهارپاره بیشترین کاربرد را در اشعار مورد نظر داشته است. هر چه به سال‌های آخر دبستان نزدیک می‌شویم از قالب‌های تازه و نو‌نیمایی، کمتر استفاده شده است. با توجه به رشد ذهنی کودک و افزایش دایره واژگانی او در دوره آخر دبستان (پنجم و ششم) می‌توان از قالب‌های نیمایی و ترانه هم استفاده کرد.

نکته دیگر، انتخاب ناهماهنگ شاعران کلاسیک و معاصر در دوره‌های شش‌گانه آموزشی است. بیشترین استفاده از شاعران معاصر در دوره اول ابتدایی یعنی پایه اول تا

سوم است و هر چه به پایان دوره نزدیک می‌شویم از تعداد شاعران معاصر کاسته می‌شود. کودکان سال‌های آخر دبستان توانایی خوانش و درک مطالب و محتوای متون کهن را دارند. بنابراین می‌توان در سال‌های پنجم و ششم دبستان از شاعران کلاسیک بیشتر استفاده نمود. نکته مهم و قابل توجه این است که کتاب‌های درسی فقط توانسته اند جنبه‌های دینی و ملی را به خوبی برای کودک نهادینه کنند که قابل تحسین است؛ اما توجه به دیگر نیازهای کودک نیز ضروری است. مسولان برنامه ریزی کتب درسی می‌توانند از قالب شعر برای نهادینه کردن مهارت‌های زندگی نیز استفاده کنند. عدم دقت در انتخاب اشعار جوششی و استفاده از اشعار کوششی (سفارشی و مناسبتی) که فاقد تخیل، عاطفه و گاه اندیشه است از معایب قابل توجه در کتب درسی پایه‌های اول تا ششم است.

کتاب‌نامه

- آذر مکان، حشمت اله، نجاتی، مرتضی (۱۳۹۳) «وزن شعر کودک: عروضی؟ هجایی؟ یا تکیه‌ای - هجایی؟» *مجله ادب پژوهی گیلان*، شماره سی ام، صص ۱۰۱-۱۱۶.
- استولت، بریثیت (۱۳۸۷) «در باب امانت داری در ترجمه کتاب‌های کودکان»، مترجم محبوبه نجف‌خانی، *مجله روشنان*، شماره ۸، صص ۶۸-۸۳.
- حاجی زاده، مهین، بهمن مایه گوزل، محدثه ابهن (۱۳۹۴) «بررسی و تحلیل اشعار تعلیمی سلیمان العیسی در حوزه ادبیات کودک»، *دو فصلنامه نقد ادب عربی*، دوره ۱۶، شماره ۱، صص ۶۸-۹۱.
- حجازی، بنفشه (۱۳۸۷) *ادبیات کودک و نوجوان (ویژگی‌ها و جنبه‌ها)* تهران: نشر روشنگران و مطالعات زنان.
- جلالی، مریم. (۱۳۸۹). «اوزان عروضی در شعر کودک». *کتاب ماه کودک و نوجوان*. ش ۱۵۹.
- جوکار، منوچهر و بهمن، ساکی (۱۳۹۲) «بررسی عناصر و مضامین دینی و میهنی در اشعار کتاب‌های فارسی دوره راهنمایی»، *مجله ادبیات کودک*، سال چهارم، شماره اول، بهار و تابستان، صص ۲۱-۴۸.
- سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، (۱۳۹۸) *کتاب‌های فارسی مقطع اول تا ششم ابتدایی*، تهران، نشر افست.
- سلاجقه، پروین. (۱۳۸۷) *ز/این باغ شرقی*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

ساروخانی، باقر (۱۳۸۲) روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

- شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰، موسیقی شعر. تهران: نشر آگاه.

- قاسمی، اسماعیل، مجیدی پرست، سجاد (۱۳۹۳) «تحلیل محتوای مقولات مهارت‌های اجتماعی در کتاب درسی سال اول راهنمایی»، مجله پژوهش در برنامه ریزی درسی، سال ۱۱ شماره ۲. ۷۴-۸۳

- کشفی، شبنم سادات (۱۳۹۲) مقایسه‌ی محتوای آثار شاعران زن با شاعران مرد در شعر معاصر. مجله‌ی ادبی هیجان، صص ۲۵-۵۴.

- کیانوش، محمود (۱۳۹۷) شعر کودک در ایران، تهران: انتشارات آگاه

- عبدالهیان، فائقه و احمد رضی (۱۳۹۰) «بررسی عنصر ترانه در شعر مصطفی رحماندوست»، مجله مطالعات ادبیات کودک شیراز، سال دوم، شماره دوم، صص ۱۰۳-۱۲۴

- ماتسوی، تاداشی. (۱۳۶۳) ویرایش کتاب‌های کودکان. آتش جعفرنژاد، تهران: شورای کتاب کودک، چاپ آتلیه.

- محرمی، رامین، خدابخش اسدالهی، شکرالله پورالخاص، پیام فروغی راد (۱۳۹۶) «بررسی مضامین دو مجموعه شعر کودکانه محمود کیانوش با رویکرد مخاطب‌شناسی»، فصلنامه پژوهش‌های ادبی و بلاغی، سال پنجم، شماره ۱۸، بهار ۱۳۹۶، صفحات ۷۰-۵۴.

محمدی، مهدی (۱۳۹۵) «جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران»، مجله مطالعات برنامه درسی ایران، سال دهم، شماره ۴۰، صص ۶۴-۹۱.

- مسگرنژاد، جلیل. (۱۳۷۰). مختصری در شناخت علم عروض و قافیه. چاپ اول. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.

- نورتون، دونا (۱۳۸۲) شناخت ادبیات کودکان: گونه‌ها و کاربردها از روزن چشم کودک، جلد ۱، چاپ اول، تهران: چاپ ستاره سبز.

Bruner, j.s (1983). In search of mind: *Essay in autobiography*. New York: Harper & Row.